

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ. — Ἡ κινήτῃ περιουσία τοῦ Γεωργίου Μόρμορη μεταφέρεται ἀπ' τὴν Κρήτην στὴ Βενετία (1667), ὑπὸ Σοφίας Ἀντωνιάδη*.

Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,

Τὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας μᾶς δίνουν νέες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια Μόρμορη ἢ Μούρμουρη ποὺ εἶναι γνωστὴ στὴν ἱστορία τῆς Κρήτης τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ. ἀπὸ πολλὰς μαρτυρίες. Ἡύραμε ἐκεῖ ἓνα εὐρετήριο ἢ ἀπογραφή περιουσίας ποὺ πολλὰ διευκρινίζει γιὰ τὶς δύο γενεές τῶν Μουρμουραίων τὴν ἐποχὴ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς δίνει πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ, ἰδίως τὴν οἰκονομική, τῶν χρόνων ἐκείνων.

Πρόκειται γιὰ κάτι πολὺ συγκεκριμένο. Τὸ 1667 μίᾳ ἡγουμένη, ἡ Θεονύμφη Μόρμορη ἢ Μουρμουροπούλα, φθάνει στὴ Βενετία ἀπ' τὸν Χάνδακα καὶ ἐνώπιον συμβολαιογράφου, τοῦ Νικολάου Velano, στὸ σπίτι τοῦ Δρος Ἰωάννου Μόρμορη, τῶν μαρτύρων συνταγματάρχου (colonello) Μιχαὴλ Arcolio, ἀπ' τὸν Χάνδακα, καὶ τοῦ λοχαγοῦ Μάρκου Di Biancini, ἀπ' τὰ Χανιά, παραδίδει τὴν 29 Μαρτίου στὸν προαναφερθέντα Ἰωάννη Μόρμορη, γιὸ τοῦ ἀποθανόντος στὸν Χάνδακα ἀδελφοῦ τῆς Γεωργίου, πολλὰ καὶ πολὺτιμα ἀντικείμενα καὶ ἐπίσης κάποια χαρτιά ποὺ ἀναφέρονται ὑπὸ τὸ γενικὸ ὄνομα *scrittura* καὶ περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω θὰ μιλήσωμε μὲ λεπτομέρειες. Ἡ Θεονύμφη ἐκτελεῖ τὸ καθήκον αὐτὸ σὰν ἐκτελεστής τῆς διαθήκης τοῦ ἀδελφοῦ τῆς καὶ μένει κοντὰ στὸν ἀνιψιὸ τῆς ἐπὶ 5 χρόνια. Αὐτός, καὶ δὲν ξέρω ποιοὶ ἄλλοι συγγενεῖς, τὴν περιέθαλψαν στοργικά. Ἀλλὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ 1672¹ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ὑποφέρει τὴ ζωὴ στὴν κοινωνία καὶ κάνει μιὰ αἴτηση στὴν Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξὴ Ἀδελφότητα. Ἀναφέρει ὅτι ἀνήκει στὴν πασίγνωστη οἰκογένεια τῶν Μουρμουραίων καὶ ὅτι ἀπὸ μικρὸ παιδὶ εἶχε μπῆ στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ματθαίου στὰ Χανιά, ὅπου εἶχε, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, γίνεῖ ἡγουμένη. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Χανιωῶν, οἱ Τοῦρκοι ξεριζώσαν καὶ τὸ μοναστήρι τῆς. Δὲν ζητεῖ λοιπὸν τώρα παρὰ νὰ ξαναμπῆ κάτω ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ ἀγαπητοῦ τῆς («*νυμφίου*») (παίζει μὲ τὴ λέξι, ἐφ' ὅσον ὄχι μόνον εἶναι καλόγρια ἀλλὰ καὶ ὀνομάζεται Θεονύμφη). Στὴν αἴτησή τῆς γράφει: «Τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος νὰ εἶναι βέβαια ὅτι δὲν θὰ πάρω οὔτε τὴ σειρὰ ἄλλης ὑποψηφίας μοναχῆς οὔτε θὰ ἐπωφελοῦμαι τῶν δω-

* SOPHIE ANTONIADIS, *Les biens meubles de Georges Mormoris sont transportés de Crète à Venise (1667)*.

1. Ἀρχεῖον Παλαιᾶς Ἀδελφότητος, Capitular VI, folio 48r-48v, συνεδρίασις 7 Αὐγούστου 1672. Ὁ θάνατος τῆς Θεονύμφης ἀναφέρεται στὸ Capitular VIII, folio 78r, ἔτος 1700.

ρεῶν πού προσφέρονται στὸ μοναστήρι). Μὲ τὴ «σειρά» (luoco) ἐννοεῖ τὸ ἐξῆς: Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων ποτὲ δὲν ἐδέχθη περισσότερες ἀπὸ 13 μοναχὲς χειροτονημένες. Μόνο μετὰ τὸ θάνατο μιᾶς ἀπ' αὐτὲς θὰ προσλαμβάνετο μιὰ ἄλλη, ἢ πρώτη στὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν αἰτήσεων πού ἐγίνονταν καθημερινῶς. Οἱ ὑποψήφιες μοναχὲς, ἀφοῦ κατέθεταν ἓνα ὠρισμένο ποσό, παρέμεναν δωρεάν στὸ μοναστήρι ὅσα χρόνια κι ἂν ζοῦσαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ζωὴ ἦταν περισσότερο ἀπὸ λιτὴ, συχνὰ στερημένη, πολλοὶ εὐσεβεῖς ὀρθόδοξοι πρόσφεραν διάφορα ποσὰ γιὰ νὰ καλυτερεῖ ἢ διατροφή τους. Ἡ Θεονύμφη λοιπὸν φαίνεται ὅτι διατηροῦσε ἀρκετὰ ὑπόλοιπα ἀπ' τὰ πλούτη τῆς οἰκογένειάς της, ἢ ὑποστηρίζονταν γενναϊόδωρα ἀπ' τοὺς συγγενεῖς της καὶ ἔτσι δὲν θὰ ἐβάρυνε μὲ κανένα τρόπο τὸ Ἑλληνικὸ μοναστήρι τῆς Βενετίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἔγινε ἀμέσως δεκτὴ.

Ἄς ἐξετάσωμε τώρα τί πολύτιμα ἀντικείμενα ἔφερε ἡ Θεονύμφη ἀπ' τὴν Κρήτη. Τὰ κοσμήματα, σὰν χωριστὰ ἄρθρα, ἀνέρχονται στὸν ἀριθμὸ 42. Πράγματι εἶναι πολὺ περισσότερα γιὰτὶ ὄχι μόνον ὑπάρχουν ζευγάρια σκουλαρίκια, ἀλλὰ καὶ ζευγάρια βραχιόλια καὶ ἄλλα ἀκόμη πού θὰ ὠνομάζαμε σήμερα «τακίμια» ἢ *parures*, δηλ. περιδέραιο, καρφίτσα, βραχιόλι, δαχτυλίδι καὶ ζώνη (παρατηρῆστε αὐτὸ τὸ τελευταῖο) μὲ τὸν ἴδιο διάκοσμο.

Τὸ πλῆθος τῶν κοσμημάτων αὐτῶν δὲν εἶναι μόνον δεῖγμα πλούσιας οἰκογένειας καὶ μαθημένης στὴν πολυτελεῖ ζωὴ. Ὑποβάλλει καὶ κάτι ἄλλο.

Ὁ Γεώργιος Μόρμορης βλέποντας νὰ πλησιάζῃ ὁ καιρὸς πού καὶ τὸν Χάνδακα ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψῃ, ἀφοῦ ἐγκατέλειψε τὴν ἰδιαιτέρῃ του πατρίδα, τὰ Χανιά, θὰ ἀγόραζε χρυσαφικὰ γιὰ νὰ τὰ ἀξιοποιήσῃ σὲ χρῆμα ὅταν θὰ παρουσιάζονταν ἢ ἀνάγκη. Πράγματι δὲν μᾶς φαίνεται φυσικὸ ἢ σύζυγός του, πού δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ (ἴσως εἶχε πεθάνει πρὸ πολλῶν ἐτῶν), νὰ εἶχε στὴν κατοχὴ τῆς ἐννέα (ἀρ. 9) περιδέραιο ἀπὸ χρυσὲς ἄλυσίδες, φιδάκια καὶ μποτόνια καὶ μάλιστα χωρὶς πολύτιμες πέτρες. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸ ἀπ' τὴ μελέτη τοῦ ἐξιταλιανισμένου Ἑλληνα τοῦ περασμένου αἰῶνα, τοῦ Papadopoli ², ὅτι εὐπορεῖ βενετσιάνικες οἰκογένειες παρέδιδαν στὴν Zecca, τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Βενετίας, ἀντὶ μικροῦ τόκου, χρυσὰ κοσμήματα γιὰ νὰ γίνουν δουκάτα. Ἴσως λοιπὸν αὐτὰ ἔλα τὰ ἀντικείμενα νὰ ἦσαν προωρισμένα γιὰ τὴν Zecca. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλου εἴδους κοσμήματα πού ἡ περιγραφή τους μπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ ἰδιαιτέρη μελέτη μὲ τὴν ὁποία θὰ καταγίνωμε μιὰ μέρα. Σήμερα ἂς ποῦμε μόνον ὅτι τέτοια πολύτιμα ἀντικείμενα, ἀδιάφορο πού ἦσαν κατασκευασμένα, ἐπὶ τόπου, δηλ. στὶς πόλεις τῆς Κρήτης, ἢ εἰσήγοντο ἀπὸ τὴ μητρόπολη, μαρτυροῦν ὁ-

2. NICOLA PAPADOPOLI, *Le monete di Venezia*, (1893-1916).

πωσδήποτε μιὰ κοινωνία ιδιαίτερα εϋπορη. "Αλλωστε ὑπενθυμίζω ὅτι, καὶ ἂν οἱ Κρητικοὶ χρυσοχόοι ἦταν, τὸν 17ο αἰ., κατώτεροι ἀπ' τοὺς βενετσιάνους ὁμοτεχνῖτες, εἴχαν πάντως ἀγάπη στὸ ἔργο τους, ἐφ' ὅσον ὡς σήμερα σώζεται ἡ παράδοση τῆς Κρητικῆς χρυσοχοΐας. Καὶ στὸν Ἑρωτόκριτο ἀκόμη μαρτυροῦνται περιγραφὲς κοσμημάτων, ὅπως αὐτὰ ποὺ κρατοῦσαν ἡ βασίλισσα καὶ ἡ Ἀρετοῦσα, κι ἂς μὴ ξεχνοῦμε τίς σμαλτωμένες περικεφαλαῖες τῶν παλληκαριῶν τῆς γιόστρας. Ἀπὸ χέρια χρυσοχόων ἔπρεπε νὰ ἔχουν βγῆ.

Θ' ἀναφέραμε ἐπίσης στοιχεῖα ἀνώτερου πολιτισμοῦ, μιλιῶντας γιὰ τὸ ἀσημικὸ καὶ τὰ ἐνδύματα ποὺ μετέφερε ἡ Θεονύμφη. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀπαριθμηση αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων θὰ μᾶς παρέσυρε σὲ μακροσκελεῖς περιγραφές, γι' αὐτὸ περνω ἀμέσως σ' ἓνα μικρὸ κιβώτιο «μέσα στὸ ὅποιο, γράφει ὁ συμβολαιογράφος, ὑπάρχουν δύο διδακτορικὰ διπλώματα μὲ βοῦλες ἀσημένιες καὶ ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1608 ποὺ ἐπικυρώνει πὼς ὁ Νικόλαος Μόρμωρης ἀνήκει στὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη τῶν Κρητικῶν. Ἀπ' τὸ ἔγγραφο αὐτὸ κρέμεται ταινία μὲ χρυσοῦ βοῦλα». Ὁ Νικόλαος αὐτὸς φαίνεται ὅτι εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουήλ, τοῦ πατέρα τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς Θεονύμφης. Καὶ τὸ οἰκόσημο τῆς οἰκογενείας πιστοποιεῖται ὄχι μόνον στὸ βιβλίον τοῦ Gerola «Τὰ κρητικὰ οἰκόσημα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης»³ ἀλλὰ καὶ διαβάζομε στὴ συμβολαιογραφικὴ πράξη ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, πὼς ἦταν χαραγμένο σὲ διάφορα ἀσημένια ἀντικείμενα. Ἄς καταγίνωμε ὅμως τώρα μὲ τὰ μετρητὰ καὶ τὰ ἔγγραφα ποὺ κατέγραψε ὁ συμβολαιογράφος Velano.

Ἡ Θεονύμφη παρουσιάζει καὶ παραδίδει ρεάλια ἀργυρᾶ 400, ὃ δὲ ἀνιψιὸς τῆς Ἰωάννης καταθέτει ὅτι ἔλαβε ἤδη ἀπ' τὴ θεία του εἰς μετρητὰ ἀργυρᾶ ρεάλια 200 καὶ μιὰ ὁμολογία (lettera di cambio) τοῦ Δημοσίου Δανείου τῆς Κρήτης ὑπογραμμένη ἀπ' τὸν Γενικὸ Προνοητὴ τοῦ νησιοῦ Priuli, ρεαλίων 600 ποὺ ἡ ἴδια ἡ Θεονύμφη εἶχε ἀγοράσει ἀπ' τὸ Δημόσιο, al pubblico di Candia, ὅπως ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο. Γιατί τάχα ἡ Θεονύμφη τὸ παρέδωσε κι αὐτὸ στὸν ἀνιψιὸ τῆς; Σὰν ἐκτελεστῆς τῆς διαθήκης τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Γεωργίου, δὲν ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ δώσῃ κάτι ποὺ τῆς ἀνῆκε. Φαίνεται ὅτι ἡ δυστυχὴς ἡγουμένη δὲν ἤθελε νὰ κρατήσῃ κανένα περιουσιακὸ στοιχεῖο κι ἐχάρισε στὸν ἀνιψιὸ τῆς Ἰωάννη καὶ τὴν ἀτομικὴ τῆς περιουσία.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ μὴ γίνῃ λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ ρεαλίου, ὄνομα ἰσπανικοῦ νομίσματος, γιατί εἶναι πρᾶγμα δυσκολώτατο νὰ ὑποδείξωμε, κὰν μὲ συντομία, σὲ ποιά σημερινὴ ἀξία ἀνταποκρίνεται ἓνα ρεάλι. Ἄς ποῦμε μόνον ὅτι ἦτο ἓνα γερὸ ἀσημένιο νόμισμα στὸ ὅποιο γίνονταν οἱ πλεῖστες συναλλαγές στὴν Κρήτη, ἂν καὶ στὸ ἴδιο αὐτὸ πολῦτιμο γραπτὸ μνημεῖο τοῦ 1667 ἀναγράφονται καὶ ἄλλα νομίσματα

3. GIUSEPPE GEROLA, *Gli stemmi cretesi dell' Università di Padova, Venezia 1929.*

ὅπως τὸ τσεκίνι πού δὲν εἶν' ἄλλο παρὰ τὸ χρυσὸ δουκάτο (ἀρ. 24), οὐγγρικά νομίσματα (ἀρ. 27), σκοῦδα (ἀρ. 31 καὶ 35), λίρες (ἀρ. 32, ἀρ. 61), ἀκόμη καὶ ὑπερπυρα (ἀρ. 66,68,71)⁴.

Ἐκ τῶν δὲ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ ἀπαρίθμηση τῶν 74 scrittura πού μποροῦμε νὰ μεταφράσωμε μὲ τὴ σημερινὴ λέξη χ α ρ τ ι ἄ, στὴ χρηματιστικὴ τῆς σημασία. Ἄλλ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἕλα, προσθέτει ὁ συμβολαιογράφος ὁ ὅποιος, εὐσυνειδήτος ἐπαγγελματίας, ἀπασχολήθηκε δύο ὁλόκληρες μέρες γιὰ νὰ καταγράψῃ ὅσα ἀναφέρομε. Ἐν τούτοις ἐπιφυλάσσεται, γράφει στὴν τελευταία παράγραφο, ν' ἀνοίξῃ μιὰ ἄλλη μέρα πακέττα μὲ διάφορα ἔγγραφα καὶ δύο κιβώτια τὰ ὅποια, κατὰ τὰ λεγόμενα τῆς Θεοσύμφης, περιέχουν ἄλλα καὶ μάλιστα σημαντικὰ γραμμάτια.

Τώρα λοιπὸν ἔχομε νὰ περιγράψωμε αὐτὰ τὰ χαρτιά καὶ νὰ δώσωμε καθαρὰ διατύπωση στὰ προβλήματα πού γεννοῦν, χωρὶς πάντα νὰ μποροῦμε νὰ τὰ λύσωμε.

Ὅσα χαρτιά κατέγραψε ὁ συμβολαιογράφος Velano, τὴν πρώτη ἐκεῖνη ἡμέρα τῆς παραδόσεως τῆς περιουσίας Μόρμορη, ἀνέρχονται στὸν ἀριθμὸ 74. Ἐκ τῶν αὐτῶν, ἄλλα ἔχουν σχέση μὲ τὸν δημόσιο βίον τῆς Κρήτης τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ ἄλλα εἶναι ἐντελῶς ἰδιωτικά. Ὅλα εἶναι πολυτιμότερα γιὰ τὴν ἱστορία, ὄχι μόνο γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνας πού μᾶς δίνουν ζωντανὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν τραγικό, γιὰ τὸ νησί, 17ο αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία αὐτῆς τῆς Βενετίας, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴ τῆς ζωῆς.

Ἐὰν ἀρχίσωμε ἀπ' τὰ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα. Μαθαίνομε ἀπ' τὸ ὑπ' ἀρ. 66 χαρτί ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Μόρμορης διατήρησε ἀπόδειξη, μὲ ἡμερομηνία 15 Ἀπριλίου 1644 (δηλ. ἓνα ἔτος πρὶν πέσουν τὰ Χανιά) καὶ ὑπογραφή κάποιου δημ. ὑπαλλήλου, τοῦ Ζαχαρία Γασμούλου, ὑπερπύρων 108, πού πλήρωνε ἀναγκαστικὰ κατ' ἔτος γιὰ τὴν πολιτοφυλακὴ τῶν Χανιωτῶν.

Νὰ τώρα τὰ ἐρωτήματά μας: α') ἐπὶ τῇ βάσει ποίων περιουσιακῶν ἢ ἄλλων στοιχείων ἐζητεῖτο τέτοια εἰσφορά ἀπ' τοὺς Χανιωτῆς; β') πόσα ἔτη πρὶν ἀπ' τὴν ἄλωση τῶν Χανιωτῶν ἐζητεῖτο αὐτὴ ἡ ἔκτακτη φορολογία; γ') καὶ κύριο: γιατί μίαν τέτοια ἀπόδειξις ἐφυλάττετο ἀπ' τὸν γιὸ τοῦ Ἐμμανουήλ, μετεφέρθη στὸν Χάνδακα, ἔπειτα στὴ Βενετία καὶ τελικὰ κατεγράφη ἀπ' τὸν συμβολαιογράφον; Ἄν ἦτο χαρτί χωρὶς ἀξία, δὲν θὰ πεταγότανε στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπον μὲ πεῖρα τῶν χρηματικῶν ὑποθέσεων; Ἐπὶ τοῦ λοιποῦ κάποια ἐλπίς νὰ ἀποδοθῇ στὸν Ἰωάννη, ἔστω ἓνα μέρος τῶν χρημάτων πού πλήρωσε ὁ πάππος του γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς πόλεως; (μὴπως ἦτο δηλ. ἓνα εἶδος ἀνταλλάξιμης περιουσίας;).

4. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δίδονται ἀπ' τὸν συμβολαιογράφον ὡς ἄρθρα καθὼς καταγράφει τὴν χρηματικὴν περιουσίαν πού ἔφερε ἡ ἐκτελέστρια τῆς διαθήκης Γεωργίου Μόρμορη.

Τὰ ἴδια ἐρωτήματα προκαλοῦν καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς 6 Μαρτίου 1645 γιὰ ρεάλια 160 (ἀρ. 70) καὶ τῆς 15 Ἰουλίου 1645 ὅπου ἡ Ἐφορία τῶν Χανιῶν πιστοποιεῖ ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Μόρμορης πλήρωσε τοῖς μετρητοῖς 3.000 δουκάτα, κατόπιν ἐπιστολῆς πού τοῦ ἀπηύθυνε ὁ Προνοητῆς Ἀνδρέας Κορνάρος (ἀρ. 14).

Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα μᾶς ἀπαντᾷ μετὰ 21 ὀλόκληρα χρόνια τὸ ὑπ' ἀρ. 21 χαρτὶ τοῦ Γεωργίου. Τὸ 1665, δηλ. ὅταν κινδύνευε πιά σοβαρὰ καὶ ὁ Χάνδακας, τὸ λογιστικὸ γραφεῖο τῆς Ἐφορίας (camera fiscal) δίνει μία fede, καθὼς τὴν γράφει (ἀντὶ τὴν κοινὴ λέξις ricevuta πού λέγεται ἢ ἀπόδειξις) γιὰ τὰ χρήματα πού τὸ Δημόσιο ἔχει εἰσπράξει ἀπ' τὸν Γεώργιο, γιὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ (μεταφράζω τώρα τὸ ἔγγραφο) «ὑπὸ τύπον δανείου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς διακυβερνήσεως τῶν κοινῶν ὑπὸ τῶν ἐνδόξων Στρατηγῶν διὰ τὴν τοῦ ἐπιστραφοῦν ἀπὸ τὴν ἀρμυδιαν ὑπηρεσίαν εἰς Βενετίαν». Καὶ ἐξακολουθεῖ τὸ ἔγγραφο μὲ τὴν ἐξῆς φράση ἢ ὁποῖα ἀναιρεῖ τὰ προηγούμενα «μὲ τὴν δήλωσις ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ ὁ δανειστής νὰ εἰσπράξῃ ἀποζημίωσις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποδείξεως ταύτης, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι παρὰ ἀπλῆ πιστοποίηση τοῦ ποσοῦ τῶν 13.280 ρεαλιῶν». Ἴσως ὑπονοεῖται ὅτι θὰ ἴσως ὑπηρεσία τοὺς κυριῶς τίτλους. Αὐτὸ λοιπὸν ἦταν κάτι σὰν ἀναγνώρισις ταυτότητος τοῦ χρεώστου.

Ἔτσι, ὁ Γεώργιος Μόρμορης, πρόσφυγας ἀπ' τὰ Χανιά στὸν Χάνδακα, ἔδινε ἀπλόχερα τὰ χρήματά του στὸ Δημόσιο. Ἄν μεταφέρωμε τώρα τὸ ζήτημα στὸ ψυχολογικὸ πεδίο, θὰ διαπιστώσωμε ὅτι ὁ Μόρμορης ἦταν, ἂν ὄχι: Ἑλληνας πατριώτης, πάντως ἓνας πολίτης γεμᾶτος νομιμοφροσύνη πού, χωρὶς δισταγμὸ, ὑποστήριζε τὴν ἔνοπλη ἀμυνα τοῦ νησιοῦ.

Ἐνα ἄλλο διδόμενον, πού προσφέρει τὸ ἔγγραφο αὐτό, εἶναι ὅτι ἡ ψυχολογία ἀπ' τὸ 1644 ὡς τὸ 1665 ἔχει ἀλλάξει: Τότε, ὅταν ὁ Χάνδακας στεκότανε ἀκόμη στερεά, ἀποδείξεις μὲ ἐλπίδες ἀποδόσεως ἔδιδαν εὐχαρίστως τὰ δημόσια γραφεῖα, πρᾶγμα πού ἔχει παύσει τέσσερα χρόνια πρὶν ἀπ' τὴν ἄλωσις καὶ αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας.

Ἄν τὰ ὅσα ὑποθέτω γιὰ τὸ ὑψηλὸ φρόνημα τῶν ἡγεγυνῶν Κρητικῶν εἶναι ὀρθά, ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γεώργιος Μόρμορης ἀγοράζει πέντε ὁμολογίες. Οἱ ὁμολογίες αὐτὲς πιστοποιοῦν ἐπίσης ἐκεῖνο πού ὑπέθετα προκειμένου γιὰ τὰ Χανιά καὶ πού ἰσχύει τώρα γιὰ τὸν Χάνδακα. Ἡ Κυβέρνησις ὑποχρῶνε, «διατάσει» («ordina») διαβάζομε στὸ κείμενο) ἄτομα, πού θεωρεῖ εὐπορα, νὰ δώσουν δάνεια στοὺς ἀξιωματικούς ἀπ' τοὺς ὁποίους τὰ πάντα ἐξαρτῶνται. Πράγματι, γραπτῶς καλεῖται τέσσερις φορές ὁ ἔμπορος Γεώργιος Alberti μέσα στὸ ἴδιο ἔτος, τὸ 1660, νὰ μετρήσῃ ἀπὸ 50 ρεάλια τὴ φορά, σὰν δάνειο «ad imprestido» εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον (ἀρ. 12). Καὶ πάλι, τὸ 1663, καταβάλλει 28.116 ρεάλια γιὰ νὰ πληρωθῇ τὸ ἐν τρίτον τῶν δαπανῶν τῆς πολιτοφυλακῆς τοῦ Χάνδακα (ἀρ. 7).

Περιττόν νά πῶ ὅτι τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ ὁ μ ο λ ο γ ί ε ς (ὀνομάζω ἔτσι τὰ ἔγγραφα ἐφ' ὅσον φέρουν τὶς λέξεις *ad imprestido*) βρίσκονταν μέσα στὰ χαρτιά τοῦ Μόρμορη, πού εἶχε ἐμπορικές συναλλαγές με τὸν Alberti, εἶναι ἀπόδειξη ὅτι αὐτὸς εἶχε δώσει τὸ χρῆμα. Διατηρεῖ λοιπὸν ἀκόμη στὴ συνείδησή του πίστη στὶς τύχες τοῦ «Βασιλείου» τῆς Κρήτης, ἐμβάζει χρήματα καὶ κρατεῖ τὶς ὁ μ ο λ ο γ ί ε ς, οἱ ὁποῖες ἴσως τότε ἔπαιζαν, προσωρινά, ρόλο γραμματίων τοῦ Δημοσίου, ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας.

Καὶ νά πάλι πού θά βασίσω στὸν πατριωτισμὸ ἢ στὴ νομιμοφροσύνη τοῦ Γεωργίου Μόρμορη ἐξῆ (6) *μετοχές* (μεταφράζω μ' αὐτὴ τὴ λέξη τὸ οὐσιαστικὸν *partita*) πού ἀγοράζει τὴν ἴδια μέρα, στὶς 25 Σεπτεμβ. τοῦ 1666, ἀπ' τὰ δημόσια γραφεῖα ἀξίας συνολικῆς 1340 ρεαλίων. Οἱ μετοχές εἶναι ὑπογραμμένες ἀπ' τὸν Γενικὸ Προνοητὴ Priuli καὶ συνοδεύονται μάλιστα ἀπὸ μιὰ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Priuli πρὸς τὸν Γεώργιο Μόρμορη (δυστυχῶς δὲν ἀναφέρεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς). Ἴσως νά πρόκειται περὶ τῆς συμβολῆς τῶν Μόρμορη σὲ δάνειο μεγάλου ποσοῦ. Καὶ ἐδῶ ἔχομε πάλι κάτι πού πιστοποιεῖ πῶς, τοῦλάχιστον ὁ συμβολαιογράφος Velano, ἤξερε πῶς ὑπῆρχαν ἐλπίδες ἢ Γαληνοτάτη Δημοκρατία νά καταβάλῃ τὸ ἀντίτιμον εἰς τὸν κληρονόμον τοῦ Γεωργίου Μόρμορη, Ἰωάννη, γιατί τὰ ποσὰ συνοδεύονται με τὴν ἐξῆς φράση: *pegabile al Sr. Zuani Mormori*, δηλ. πληρωτέα στὸν Ἰωάννη Μόρμορη, ἀντιπρὸς τῆς Θεονύμφης καὶ κληρονόμο τοῦ Γεωργίου (ἀρ. 1,2,3,4,5,6);

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θά εἶχα νά ἀναφέρω διάφορες συναλλαγματικὲς ἢ γραμματίαι πού οἱ δύο Μορμοραῖοι, ὁ πατέρας Ἐμμανουήλ καὶ ὁ γιὸς Γεώργιος, ἐδέχοντο ἀπὸ ἐμπόρους εἰς ὄνομά τους, ἢ εἰς ὄνομα ἄλλου, με τὴν σημείωση «*a chi presenterà*» δηλ. «πληρωτέα εἰς τὸν φέροντα». Δὲν θέλω ὅμως πιά νά σᾶς κουράσω, Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Ἀκαδημαϊκοί, με τὸ νά ἀναφέρω τὰ πολλὰ αὐτὰ ἔγγραφα. Ἐν τούτοις θά σᾶς πῶ ὅτι τὰ χαρτιά αὐτὰ μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἔκταση ἐργασιῶν τοῦ Γεωργίου Μόρμορη, ὅχι μόνο στὰ Χανιά ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κατέφυγε στὸν Χάνδακα. Ἐμπορευότανε λάδια, καφέ, στάρια καὶ τυριά (21), δάνειζε ἐπὶ ἐνεχύρω, ἐμπιστευότανε, στὸν πρῶτο του ἐξάδελφο Στέφανο Καλαφάτη, πράγματά του νά τὰ μεταφέρῃ στὴ Βενετία, καὶ χρήματα ἀκόμη, μὴ διστάζοντας νά δανειστῆ, ἂν δὲν ἔχη πρόχειρο ρευστὸ χρῆμα, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἓνα Ἐβραῖο, τὸν Menechem Dal Madego.

Καὶ κάτι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον: ἔκανε καὶ θαλασσοδάνεια με τὴν ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξεως. Δηλαδή, γιὰ νά ἔχη ἓνα κέρδος 25% στὸ τέλος ἐνὸς πιθανὸν συντόμου ταξιδιοῦ, ἔβαζε στὸ καράβι τοῦ Δημήτρη Καψοδάση, πού λεγότανε «Ἅγιος Γιώργης Ἀπανωσίτης», 100 ρεάλια (ἀρ. 30).

Τὰ ιδιωτικά γραμμάτια μᾶς δίνουν ἐπὶ πλεόν καταπληκτικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ ὑψηλὰ πρόσωπα, ἐνετικῆς καταγωγῆς, ποὺ δανείζονταν χωρὶς δισταγμὸ ἀπὸ ἓνα ἔμπορο Χανιώτη, καὶ πρὸ πάντων γιὰ τοὺς Ἑλληνας ἐμπόρους μὲ τοὺς ὁποίους συναλλάσσεται ὁ Μόρμορς. Γενικὰ τὸ θέμα ποὺ ἔχω τὴν τιμὴ νὰ πραγματεύωμαι σήμερα στὴ σεβαστὴ αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ ἀκόμη ἐπὶ πολὺ, καὶ ἐλπίζω μιὰ μέρα νὰ δημοσιευθῇ σὰν μιὰ αὐτοτελὴς μελέτη. Ἐκεῖ θὰ βρῆ τὴ θέση τῆς μιᾶ ἀπαριθμῆσι τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων ποὺ μαρτυροῦνται μέσα στὰ χαρτιὰ ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τοῦ Μόρμορς, καὶ ὅπου ἀντιπροσωπεύεται μιὰ μεγάλη μερίδα τῆς Κρητικῆς κοινωνίας τοῦ 1600.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο στὴν περιγραφή καὶ συζήτηση τῆς παραδόσεως τῆς κληρονομίας Γεωργίου Μόρμορς. Νομίζω ὅμως ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ ποῦμε κατὰ τί τὸ ἐκτεταμένο αὐτὸ ἔγγραφο τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων Βενετίας πλουτίζει τίς γνώσεις μας γιὰ τὴν Κρήτη τοῦ 17ου αἰ. καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάστασι τῆς Βενετίας, ποῖες ἦταν οἱ προσπάθειές μου γιὰ τὴ μελέτη αὐτή, τί ὀφείλω στὶς συμβουλές Ἰταλῶν ἐπιστημόνων καὶ στὰ ἰταλικά συγγράμματα ποὺ ἔχουν ἤδη ἐκδοθῆ.

Καθὼς τὸ σκιαγράφησα, χωρὶς νὰ ἐπεκταθῶ σὲ λεπτομέρειες, ἐν πρώτοις συμπληρώνονται μὲ πολλὴν ἀκρίβεια οἱ γνώσεις μας περὶ τῆς οἰκογενείας Μόρμορς. Πιστοποιήθηκε ἐπίσης ὅτι ἡ ἐκλεκτὴ μερίδα τῆς κοινωνίας παρ' ὅλους τοὺς πολέμους, ζῆ μὲ μιὰ ἄνεση ἀξιοπαρατήρητη ἀπ' τὴν ὁποία δὲν ἔλειπαν οὔτε τὰ πολυτελῆ καὶ ἀκριβὰ ἀντικείμενα οὔτε, θὰ ἔλεγα, τὸ ἐμπόριο τοῦ χρυσοῦ.

Ἐρχόμαστε ἔπειτα στὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλη τὴν ἐπικείμενη τελικὴ καταστροφή, οἱ Κρητικοὶ δὲν ἔχουν χάσει τὸ θάρρος τους. Ξεριζωμένοι οἱ Μουρμουραῖοι ἀπ' τὴν ἰδιαιτέρη τους πατρίδα, τὰ Χανιά, ἔρχονται στὸν Χάνδακα καὶ προσπαθοῦν νὰ σταθοῦν ἐκεῖ μὲ συναλλαγές καὶ ἐμπόριο, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ τοὺς λείπη καὶ ἡ ρεαλιστικὴ ἀντίληψη ὅτι ἴσως μιὰ μέρα τὸ τελικὸ καταφύγιο θὰ ἴναι ἡ Βενετία, ἐφ' ὅσον μαζεύουν χρυσάφι καὶ κάνουν ἀποστολές πρὸς τὴ μητρόπολη.

Θὰ συμπληρώσωμε αὐτὴ τὴν ἀνακοίνωσι ἀναφέροντας τὸ ἔργο περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς Βενετίας ὅπου μελετᾶται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ζήτημα τῶν δημοσίων δανείων. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Gino Luzzato, ποὺ πέθανε πρόωρα μόλις πέρσι, ἔδωκε τὸ 1957 στὸ ἔργο «Μνημεῖα οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς Βενετίας»⁵ τίς ἐξῆς πληροφορίες. Ἀπ' τὸν 13ον αἰ. ἤδη, ἐπειδὴ ἡ Βενετία δὲν εἶχε γαῖες, οἱ περιουσίες δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ τίτλοι τοῦ Δημοσίου. Αὐτοὶ οἱ τίτλοι ἦσαν ἐμπορεύσιμοι καὶ μεταβιβάσιμοι διὰ διαθήκης. Ἀπὸ κείνους τοὺς παλαιούς αἰῶνες ὑπῆρχαν καὶ τὰ ὑποχρεωτικὰ δάνεια μὲ τόκο 5%, ἀλλὰ τὸ ὕψος τοῦ δανείου ποὺ ἀπαιτοῦσε τὸ Κράτος ἀπὸ

5. GINO LUZZATO, Documenti per la storia economica di Venezia, Venezia 1957.

κάθε πολίτη ἐκανονίζετο μὲ βάση τὰ περιουσιακά του στοιχεῖα. Ἄν ἡ Δημοκρατία ἐκινδύνευε σοβαρά, ἐπεφύλασσε στὸν ἑαυτό της τὸ δικαίωμα νὰ μὴν πληρώνη μέρισμα. Αὐτὰ γράφει ὁ Luzzato γιὰ τὸν μεσαίωνα, ἀλλὰ τὰ εἶδαμε ἐν ἰσχύϊ καὶ στὸν 17ον αἰ. στὴν Κρήτη. Σπεύδω νὰ σᾶς πῶ ὅτι, πολὺ παράδοξα, οἱ Βενετσιᾶνοι ἐπιστήμονες δὲν ἔχουν ἀρκετὰ μελετήσει τὰ θλιβερὰ οἰκονομικά τοῦ 17ου αἰ. καὶ τίς εὐφύεστατες λύσεις ποὺ κάθε τόσο εὑρίσκει τὸ Μέγα Συμβούλιον. Γι' αὐτὸ ἐπεχείρησα μιὰ ἔρευνα, ὅσο τὸ δυνατόν ἐξονυχιστικὴ καὶ μακρὰ, στὴ νομοθεσία τῶν ἐτῶν τῆς πάλης τῆς Κρήτης κατὰ τῶν Τούρκων. Ζητοῦσα σχετικὰ διατάγματα γιὰ τίς περιουσίες καὶ τὴ ζωὴ τῶν Κρητικῶν. Εἶχα τὴν τύχη νὰ πέσω σ' ἓνα ἄγνωστο ἔγγραφο στὴ Συλλογὴ Νόμων τῆς Συγκλήτου (Senato Rettori pagg. 280-281). Ἀρχίζει τὸ ἔγγραφο μὲ συγχαρητήρια πρὸς τοὺς Κρητικοὺς ποὺ δὲν ἔμειναν στὸ σκλαβωμένο νησί, ἀλλὰ σὰν fidelissimi popoli ἔφυγαν ἐγκαταλείποντας περιουσίες καὶ πατρίδα. Γι' αὐτὸ θὰ ὑποστηριχοῦν μὲ ἐνισχύσεις χρηματικὰς καὶ διανομὴ τροφίμων. Οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες περιμένουν γραπτὲς ἐκθέσεις περὶ τῶν ἀξιωμάτων ἢ ἀπλῶν θέσεων ποὺ ὁ κάθε πρόσφυγας κατεῖχε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου μὲ ἐπακριβεῖς λεπτομέρειες καὶ πληροφορίες. Καὶ τοῦτο γιὰ νὰ τοὺς ἐμπιστευθοῦν καὶ πάλι ἀνάλογες ὑπηρεσίες καὶ γιὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ψήφισις σχετικῶν διαταγμάτων.

Ὡς πρὸς ἐκείνους, ἐξἄκολουθεῖ τὸ ἔγγραφο, ποὺ προτίμησαν νὰ καταφύγουν στὰ Ἰόνια νησιά, γράφομε στὸν Γενικὸ Προνοητὴ νὰ τοὺς διευκολύνῃ τὴν ἐγκατάστασίν τους καὶ νὰ τοὺς παραχωρήσῃ ἀκαλλιέργητες γαῖες. Τὸ ἴδιο θὰ προστατευθοῦν ὅσοι προτίμησαν τὴν Δαλματία ἢ τὴν Ἰστρία.

Ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ δὲν ἔχει φυσικὰ ἀνάγκη σχολίων. Δυστυχῶς ὅμως, πρὸς τὸ παρόν, εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἤρξα. Ποιὸς ξέρει ἂν δὲν βρεθοῦν μιὰ μέρα οἱ σχετικοὶ νόμοι καὶ αὐτὲς οἱ ἐκθέσεις τῶν προσφύγων.

Ἄνεφερα προηγουμένως ἰδιωτικὰ γραμμάτια ποὺ ἡ Θεονύμφη ἔφερε στὴ Βενετία καὶ ποὺ προσεκτικὰ κατέγραψε ὁ συμβολαιογράφος. Κι αὐτὰ παρουσιάζουν πρόβλημα μὲ δύσκολη λύση. Τάχα τὰ ἀνεγνώριζε ἡ Δημοκρατία καὶ θὰ ἐπλήρωνε ἔστω καὶ ἓνα κάποιο ποσοστὸ; Ὁ διευθυντὴς τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου Βενετίας κόμης Morozzo Della Rocca, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ συζητήσῃ μαζί μου πάνω σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, παρ' ὅλο ποὺ μοῦ ὡμολόγησε ὅτι παρόμοιο ζήτημα δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπισημανθῆ στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα, ἐν τούτοις αὐτὸς διέβλεπε μιὰ ἀπλὴ λύση. Δηλαδή: Οἱ Κρητικοὶ ἐμπόρευόμενοι χωρὶς ἄλλο ἦσαν ἀνταποκριταὶ μεγάλων οἰκῶν τῆς Βενετίας. Πιθανὸν αὐτὰ τὰ ὀνόματα ν' ἀντιστοιχοῦν μὲ ἐμπορικὰ γραφεῖα στὴ Μητρόπολη. Ὡστε ὁ κληρονόμος τοῦ Γεωργίου Μόρμορη, Ἰωάννης, δὲν θὰ ἔχε παρὰ νὰ πα-

ρουσιάση τὰ γραμμάρια στοὺς συνεργάτες τοῦ πατέρα του καὶ νὰ ζητήση νὰ πληρωθῇ, τοῦλάχιστον ἐν μέρει.

Κατατοπιστικὴ ἡ ἰδέα τοῦ Ἰταλοῦ ἐπιστήμονα, ἀλλὰ βέβαια ὄχι καὶ ἀπόλυτα ἐπικυρωμένη ἀπ' τὰ διδόμενα. Κι ἐδῶ θὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἔρευνα.

Μία καὶ μόνη πλέον φράση θὰ προσθέσω στὰ πορίσματά μας.

Ἡ ἔρευνα στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, συμπληρωμένη ἀπ' τὰ ἀρχεῖα τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, τείνει νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἄρτια, ζωντανὴ καὶ γραφικὴ εἰκόνα τῶν ἐνετοκρατούμενων ἑλληνικῶν χωρῶν ποὺ ἐπὶ πολλὰς ἑκατοντάδες ἐτῶν ἔμεινε γράμμα νεκρὸ καὶ κρυμμένη μέσα στὰ σκονισμένα ράφια. Γιὰ χιλιοστὴ φορὰ εὐχαρίστως θὰ ἐπαναλάβωμε κι ἀπ' αὐτὸ τὸ σεβαστὸ βῆμα, τὴν παρότρυνση στοὺς νέους μας φιλολόγους καὶ ἱστορικοὺς νὰ ἀφιερῶσιν μερικὰ χρόνια τῆς ἐπιστημονικῆς τους καταρτίσεως, στὸ δοξασμένο ἐδῶ καὶ τρεῖς αἰῶνες Φλαγγίνειο φροντιστήριον τῆς Βενετίας, ποὺ τοὺς ἀνοίγει φιλόξενα τὶς πύλες του καὶ τοὺς προσφέρει τὴν ἐξοικείωση μὲ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

R É S U M É

Une religieuse orthodoxe, Théonymphe Mormoris, supérieure du couvent de Saint-Matthieu à la Canée (Crète), détruit par les Turcs, arrive à Venise en 1667 portant les biens meubles de son frère Georges, décédé à Candie, pour les remettre au fils du défunt, Dr Jean Mormoris. Le transfert se fait par le notaire Velano en présence de deux témoins.

Ces biens consistent en bijoux (boucles d'oreille, colliers, bracelets etc.), documents de famille (deux diplômes de docteur et un acte certifiant la provenance aristocratique de la famille Mormoris), nombreuses monnaies d'argent et «actions» de différents types remontant au nombre de 74. Ce sont ces derniers éléments financiers qui occuperont l'auteur, comme témoins de la vie publique et particulière dans les villes de la Crète au XVIIe siècle.

Le père de la religieuse, Emmanuel, avait conservé et transmis à ses enfants un reçu de 108 hyperpères, émis en 1644 (avant la prise de la Canée par les Turcs), comme contribution annuelle forcée à la Garde Civile de la Canée. Un autre reçu daté de 1665 témoigne du versement par Georges

Mormoris de 3000 ducats provoqué par une lettre du Gouverneur Général André Cornaro ; le document mentionne que c'était bien une dette payable à Venise mais que, d'autre part, il s'agissait simplement d'une attestation confirmant que Georges Mormoris avait versé au gouvernement 13.280 réals. Pourtant il semble que ces papiers circulaient comme des lettres de change de l'État, vu que dans les dossiers de Mormoris se trouvaient des effets payés par un autre commerçant, Georges Alberti, qui avait été incité à payer à l'État en 1660 quatre fois une certaine somme et finalement 28.116 réals, en 1663, montant qui couvrait $\frac{1}{3}$ des frais de la Garde Civile de Candie. Bien entendu Georges Mormoris avait défrayé Alberti de la dite somme, ce qui nous fait deviner un sentiment civique —sinon patriotique— chez Georges Mormoris qui n'est pas arrêté par une dépense exorbitante pour venir en aide au «Règne de Crète».

Le très grand nombre de chèques «payables au porteur» attestent chez le défunt une très grande activité commerciale ; il va jusqu' à offrir un prêt à une entreprise navale pour avoir un intérêt de 25%.

Mes efforts pour découvrir si la Serénissime a fait honneur à la signature de ses hauts fonctionnaires ont été vains. Tout de même un document inséré dans la Collection des Lois du Sénat a jeté quelque lumière sur ce sujet. Le gouvernement déclare que les réfugiés crétois seront soutenus en pays vénitiens pour des vivres et des subventions ; en plus ils seront nommés à des places analogues à celles qu'ils avaient occupées dans leur pays.

La combinaison des recherches entreprises dans toutes les institutions vénitiennes avec celles réalisées dans les archives de la Confrérie des Orthodoxes peuvent nous mener à des acquisitions historiques précieuses concernant la vie vénitienne aussi bien qu'insulaire des XVIe et XVIIe siècles.